

УДК 330.341.1

І.В.ЯЩИШИНА, к.е.н., доц., ЦДПІН НАН України, м.Київ

СОЦІАЛЬНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ІННОВАЦІЙ

Стаття присвячена аналізу основних підходів щодо визначення суті та напрямів соціальної ефективності інновацій в умовах побудови інноваційної економіки.

This article analyzes the main approaches determination of the nature and trends of social innovation efficiency in building an innovative economy.

Ключові слова: інновації, соціальна ефективність інновацій, інноваційна економіка.

Вступ. Посилення ролі інноваційних процесів в економіці актуалізує проблему визначення і оцінки їх соціально-економічних результатів. Не зважаючи на те, що категорія ефективності знаходиться в безпосередній взаємодії з усіма економічними законами і явищами соціального життя, багато її сторін і якісних властивостей залишаються ще недостатньо дослідженими. Не менш дискусійними є питання визначення як кількісної так і якісної оцінки соціальної ефективності інновацій. Якщо економічний аспект інноваційної діяльності є достатньо широко дослідженим, то її соціальний аспект на багато менш вивчений.

Постановка проблеми. Тому виникає проблема як визначення суті соціальної ефективності інновацій, так і виявлення трансформацій соціальної ефективності економіки під впливом формування інноваційної економіки.

Методологія. Теоретичною базою дослідження стали праці таких вчених, як Блауг М., Мешко І., Васильєва Р, Корнійчук Л, Юхименко П, Білоконенко О, Костюк В, Галушко З., в яких проведено ґрунтовний аналіз теоретичного доробку зарубіжних авторів щодо визначення методологічних засад соціальної ефективності. Соціальна ефективність науково-технічного прогресу була об'єктом дослідження низки авторів соціалістичної доби: Л.І.Якобсона, В.С.Вечканова, Т.С.Хачатурова, С.І.Голосовського, В.А.Покроського, В.А.Віленського, С.В.Осіпова та ін. В наш час соціальні аспекти інновацій досліджуються лише фрагментарно, в контексті з окремими проблемами соціально-економічного розвитку суспільства.

Результати дослідження. Протягом минулих технологічних устроїв система показників ефективності фокусувалася власне на виробничому процесі, оскільки

основні витрати здійснювалися саме на виробництві і запорукою успіху було ефективне виробництво великих обсягів продукції. В умовах становлення інноваційного характеру економіки ситуація міняється, і багато компаній отримують перевагу над конкурентами, зосереджуючи значні зусилля на впровадженні нових продуктів і послуг у рамках інноваційної діяльності. Тому в умовах інтенсифікації НТП і зростаючої складності, властивої сучасній стадії розвитку економічних систем, проблема визначення соціально-економічної ефективності інноваційної діяльності стає ще гострішою.

На нашу думку найважливішим соціально-економічним результатом інновацій є зростання ефективності господарського механізму в економічному та соціальному аспектах.

Серед існуючих підходів щодо визначення соціальної ефективності інновацій варто виділити декілька, які не зважаючи на різновекторність окремих досліджень східяться на наступному:

- 1) економічна ефективність є проявом соціальної ефективності;
- 2) соціальна ефективність інновацій є самостійною і мало пов'язана з економічною;
- 3) суттю соціальної ефективності є досягнення максимального добробуту та всестороннього розвитку людини;
- 4) соціальна ефективність інновацій проявляється у вдосконаленні трудових відносин;
- 5) економія робочого часу і зростання вільного часу людини забезпечують соціальну ефективність інновацій.

Перша точка зору має свою логіку. Як відомо, здійснення інноваційних процесів є капіталомістким заходом, що спрямований на інтенсифікацію виробництва і на підвищення його ефективності, тобто процес, що призводить зрештою не лише до якісної зміни характеру виробництва, але і до перевищення результатів над виробничими витратами. У тому випадку, якщо нововведення інтенсифікує виробничий процес, але не призводить до зростання ефективності, воно навряд чи може вважатися інновацією. Якщо ж продуктивні, технологічні або організаційні нововведення, разом з інтенсифікацією виробництва, ведуть і до зростання прибутковості підприємства, а у рамках економіки в цілому – приросту національного доходу, то такі нововведення ефективні і, отже, будуть інноваціями. Тому головним критерієм, по якому нововведення можна зарахувати до інновації, є не лише його новизна, але і ефективність. Можна привести цілий ряд прикладів, коли новітні дорогі технічні винаходи, що інтенсифікували виробничий процес, виявлялися економічно неефективними.

Завдання зростання ефективності стає ще більш важливим в умовах набування виробничими процесами інформаційного і наукомісткого характеру, для яких інтенсифікація є основою розвитку. На наш погляд, саме в умовах інноваційного процесу, або інноваційної економіки як системи економічних відносин, можливо досягти найвищих результатів взаємодії інтенсифікації і ефективності виробництва. Так, аналіз впливу інновацій на результати виробництва призводить до виявлення наступних закономірностей. Технологічні інновації, засновані на останніх досягненнях НТП, збільшують середню норму виробництва валової доданої вартості на одиницю витрат живої праці. В сукупності з інтенсифікацією виробництва, інновації сприяють зростанню швидкості обігу змінного капіталу, а значить і скороченню середньої тривалості технологічного циклу виробництва. Цей процес має позитивне значення, оскільки він знижує витрати праці на одиницю валового випуску і, таким чином, робить процес інтенсифікації виробництва результативнішим.

Проте, саме по собі підвищення питомої долі товарів з короткими технологічними циклами виробництва ще не означає довгострокового зростання ефективності в структурі валового випуску. Останнє досягається тільки за умови, що інновації застосовуються на виробництві систематично, а не дискретно, тобто має місце стійке зниження витрат.

Підвищуючи факторну продуктивність, інновації збільшують розмір отриманого прибутку. За умови ж, що продуктивність праці росте темпами, що випереджають зростання реальної заробітної плати, зростання прибутку цілком сумісне із зростанням заробітної плати працівників, що виступає найдієвішим стимулом до подальшого підвищення продуктивності праці. Нарешті, зростання реальної заробітної плати означає зростання відрахувань до бюджету, що сприяє розширенню обсягу державних витрат, у тому числі і інвестицій, а також – нарощування платоспроможного попиту – важливого макроекономічного чинника зростання виробництва. Тому категорію ефективності необхідно розглядати не лише як чисто економічний, але і як важливий соціальний результат інновацій, що має пряму дію на такі параметри, як добробут і рівень життя суспільства.

Зростання ефективності внаслідок впровадження інновацій проявляється в цілому ряді параметрів. Так, інноваційні технології прямо або побічно спрямовані на ресурсозберігання (палива і енергії), що є найважливішою передумовою прискорення темпів оновлення виробничих фондів і, отже, чинником підвищення конкурентоспроможності виробництв в абсолютній більшості галузей промисловості. Разом з цим, збільшення долі інноваційно активних, наукомістких секторів означає відхід від сировинної орієнтації економіки і, як наслідок,

збільшення частки продукції високого ступеню переробки та зостання абсолютної і відносної величини доданої вартості, що є не тільки ключовим завданням національної економіки, а й виступає вагомим підґрунтям здійснення соціальних заходів і зростання добробуту громадян.

Друга точка зору часково опирається на погляди маржиналістів [1], за якими:

- соціальний аспект визначається як явище, що не входить до числа економічних;
- соціальна ефективність здебільшого розглядається як задоволення потреб в товарах або послугах на індивідуальному рівні;
- соціальні результати розглядаються як побічні витрати (вигоди) певної діяльності.

Тому соціальну ефективність інновацій пов'язують із максимізацією задоволення потреб споживачів. Якщо інновація спрямована на вдосконалення товару, його характеристик, то вона сприятиме зростанню задоволення потреб. Часто самі інновації породжують нові потреби у споживача, при чому під споживачем тут ми маємо на увазі як окремих людей і домогосподарства, так і виробників. Одночасно інновації виступають важливим і мабуть єдиним засобом вирішення протиріччя між зростаючими потребами та обмеженими ресурсами суспільства [2]. Споживачі інноваційних товарів отримують користь від інновацій безпосередньо, оскільки вони купують товар для задоволення конкретних потреб, а виробнику інноваційного продукту або послуги потрібно продати цей продукт і відповідно він залежить від бажання і здатності споживача платити за цю інновацію. Останнім часом непоодинокими стають випадки зворотнього зв'язку, коли споживачі самі, використовуючи сучасні засоби комунікації, підказують виробникам у якому напрямку потрібно змінювати товар і, відповідно, які діялки потребують розробки та впровадження нововведень, а іноді і самі пропонують новації [3] Дослідники відзначають, що біля 80% нововведень у виробництві наукових приборів, а також технологічних приборів для виробництва напівпровідників створені самими споживачами. [4]

Максимальне задоволення потреб людини є досить важливим, однак визначати його основною ціллю діяльності – достатньо поверхнево. Задоволення потреб є лише передумовою для вирішення іншого, більш важливого завдання – усестороннього розвитку людини. В даному аспекті справедливим бачиться наступне зауваження: «Без зазначення того, що зростання потреб спрямоване на розвиток людини, принцип максимального задоволення потреб може бути розтлумачений в дусі споживацького відношення до життя» [5].

За третьою точкою зору суть категорії «соціально-економічна ефективність» в тому що людина, її потреби та інтереси є цілком соціальних та економічних перетворень, оскільки людина є основним елементом продуктивних сил та носієм усіх виробничих відносин. Тому соціально-економічна ефективність інноваційної діяльності не вичерпується найкращим використанням економічних ресурсів, а передбачає досягнення такої форми організації соціально-економічних відносин, котра дозволила би забезпечити зростання добробуту і вільний усесторонній розвиток кожного члена суспільства [6]. Ще прихильники марксизму відзначали, що капіталізм, який зумів менш як за століття створити такі колосальні продуктивні сили, які за своєю могутністю перевершили усі, що існували до нього, вимушений стрімко соціалізуватись – спочатку за формою, а потім і за змістом. Особливо прискорився цей процес в другій половині ХХ століття з утвердженням інноваційної економіки та зростанням ролі людини як її центральної фігури. Традиційна форма капіталістичного виробництва, що базувалась на відчуженні працівника від власності на засоби і результати виробництва виявилась неефективною, не здатною гнучко реагувати на досягнення науково-технічного прогресу. Нова інноваційна економіка передбачає перерозподіл економічної влади від власника капіталу до власника знань, інформації та високкваліфікованої робочої сили. Основними елементами національного багатства все більш стають нематеріальні активи, на які права власності досить складно чітко специфікувати.

Четвертий підхід щодо соціальної ефективності інновацій пов'язаний із змінами у трудових відносинах. Дослідники відзначають значні зміни у самій праці, яка в інноваційній економіці все більше наповнюється інтелектуальним змістом. Зміни у змісті та характері праці приводять до перебудови всієї системи професійно-технічного поділу праці. При цьому міняється сама діяльність людини у процесі виробництва, з'являються нові професії і зникають старі, висококваліфікована праця витісняє малокваліфіковану та некваліфіковану. Крім того, відбувається і подальший поділ складної висококваліфікованої і навіть інтелектуальної праці, іде процес поступового стирання граней між окремими соціальними групами і створюються умови для формування соціальної однорідності населення. Відбувається трансформація самого поняття кваліфікація, яке має включати в себе в умовах інноваційної економіки не тільки набір нових знань в певній галузі, а й такий новий і важливий елемент як ініціативність, вміння проявляти відчуття відповідальності в управлінні своїм власним робочим місцем в будь-якій сфері діяльності. Це зрушення фактично заперечує основний принцип Тейлорівської системи поділу праці, що полягає в пасивному виконанні отриманих вказівок, потребує серйозних змін в системі загальної та спеціальної освіти. Разом з тим зміни характеру праці і самого

працівника, зростання його кваліфікації під впливом інноваційного розвитку виробництва, приводять до відносного зростання темпів оплати його праці по відношенню до темпів приросту вартості техніки. Кількісний і якісний розвиток виробництва потребує додаткових витрат на відтворення робочої сили. Ці витрати не обмежуються лише витратами на підвищення кваліфікації працівників, а все частіше включають в себе і затрати на загальноосвітню підготовку. Зростання частки наукових розробок, складної інтелектуальної праці, розвиток творчих задатків, сприяє наближенню праці висококваліфікованих працівників до праці інженерно-технічного персоналу. Особливого значення набуває творча активність та необхідність навчання протягом життя. Розрахунки провідних економістів показують, що за умови прискорення науково-технічного прогресу 25-30% приросту національного доходу прямо пов'язані із зростанням рівня освіченості робочої сили. [7].

На зміну простій малокваліфікованій праці приходять творча та креативна праця, яка передусім пов'язана із процесом створення самих інновацій. Оскільки інноваційний сектор економіки зростає, то зростає і потреба в безпосередніх науковцях, а також у працівниках, що обслуговують весь інноваційний процес. При чому якщо техніка традиційно звільняє робітників від виснажливої фізичної праці, то зараз нова техніка може взяти на себе і частину інтелектуальної роботи, яка була властива самому робітнику. Впровадження інновацій приводить до значних зрушень у структурі зайнятості, які мають тенденцію до пришвидшення та мінливості.

Однією із характерних рис інноваційної економіки є формування нового класу працівників, що спеціалізуються на управлінні знаннями і володіють не тільки розвинутим інтелектом, а й здатністю до самостійного пошуку і аналізу інформації та самостійного прийняття і реалізації інноваційних рішень. Вперше критерієм віднесення до соціальної групи є не власність на блага чи можливість ними розпоряджатись, а уміння ними користуватись, що тісно пов'язано як з навчанням, так із особистістними якостями людини. В США працівники розумової праці складають 40% загальної кількості зайнятих. Інноваційний характер економіки значно змінив і організацію трудового процесу, коли робоче місце не надто жорстко пов'язане із офісом, основним стає не робота в межах регламентованих часом або місцем рамок, а певне завдання, яке потрібно виконати, при чому керівник контролює вже не процес, а результат [8].

П'ятий напрямок пов'язаний із визначенням соціальної ефективності інноваційної діяльності через зміну фонду робочого та вільного часу. При чому такий підхід визнається спрямованим на якісний вимірник соціальної ефективності інновацій. Зміну фонду робочого часу визначається через:

- економію робочого часу внаслідок зростання кваліфікації та якості освіти;
- економію живої та уречевленої праці від впровадження у виробництво нової техніки, технології та методів управління;
- усунення втрат робочого часу внаслідок: зменшення захворюваності та смертності викликаних несприятливими умовами праці і екології; покращення системи зв'язку та комунікацій; укріплення здоров'я людей внаслідок оптимізації організації відпочинку та спорту; зростання забезпеченості дошкільними установами; розвитком побутового обслуговування тощо [9, С.45-47].

Зміну фонду вільного часу та його структури пов'язує із інноваційним розвитком соціальної сфери (систем освіти та охорони здоров'я, торгівлі, громадського харчування, побутового обслуговування, комунального господарства, пасажирського транспорту, зв'язку, спорту і туризму, культури, мистецтва), а також індустріалізацією домашнього господарства [9, С.48].

Тенденція скорочення річного фонду робочого часу в розрахунку на одного працівника спостерігається в розвинутих економіках на протязі останніх 30-40 років. Так, з 1970 по 2000 роки середня тривалість робочого часу на одного працівника зменшилась в Німеччині на 500, Японії – 400, Франції – 290, Великобританії – 260, США – 110, Італії – 110, Канаді – 100 годин відповідно [10]. Деякі науковці пропонують визначати соціально-економічну ефективність національної економіки за показником інноваційності економіки (ПШЕ), який розраховується шляхом співвідношення показників зекономленого часу працівників інноваційних підприємств з нормою зекономленого часу працівників економіки в цілому [11].

Висновки. Таким чином проблема соціальної ефективності інновацій є достатньо складною, комплексною, вона торкається багатьох аспектів як соціальної так і економічної складової суспільного розвитку. Актуальність її дослідження обумовлена як зростаючою динамікою соціальних перетворень сьогодення, так і формуваням інноваційної економіки. Визначені в статті основні напрямки соціальної ефективності інновацій уможливають та потребують подальших конкретизованих досліджень.

Список літератури: 1. Австрийская школа в политической экономии: К.Менгер, Е.Бем-Баверк, Ф.Визер. – М.: Наука, 1992. – С. 128. 2.Канапухин П.А.Система экономических интересов и закономерность ее развития // Проблемы современной экономики. – 2008. – № 3(27). Электронный ресурс. Режим доступа: <http://www.m-economy.ru/art.php3?artid=24295> 3. Моисеева Н.В., Потребительские инновации в рыночной экономике. // Маркетинг в России и за рубежом. – 2006. – №1. – С. 34-42. 4. Електронний ресурс. Режим доступу:<http://www.lab321.ru/paradigm-shift> 5. Методологические одологические основы планирования социального развития. М: Наука, 1974. – С.78 6. Алимбаев А.А. Социально-экономические проблемы технического

прогресса: методология исследования. Алма-Ата, 1983. – С.37

7. Гарный А.В. Влияние развития научно-технического прогресса на занятость и интеллектуальный уровень человека. Электронный ресурс. Режим доступа: <http://mazevie.narod.ru/stat3.html>

8. Бляхман Л.С. Инновационная система как социальный институт постиндустриальной информационной экономики // Проблемы современной экономики. – 2007. – № 3(15). Электронный ресурс. Режим доступа: <http://www.m-economy.ru/art.php3?artid=20901>

9. Осипов С.В. Социальная эффективность научно-технического прогресса. – СПб.: Изд-во Санкт-Петербургского университета, 1991. – 147с.

10. Куфтырев И.Г. Инновационная экономика: сущность и проблемы формирования. Автореф. Дисс. ...канд. экон. наук: 08.00.01, 08.00.05. – Н.Новгород, 2004. 24с.

11. Золотов А. Диалектика свободного времени работника. Н.Новгород: Изд-во ННГУ, 2001. – С.35.

Подано до редакції 20.10.2010